

**TURKIY XALQLARNING QAHRAMONLIK DOSTONLARI VA
BAXSHICHILIK SAN'ATI*****Amonova Munisa Shavkat qizi****Termiz davlat pedagogika instituti**Musiqa ta'lim va san'at mutaxassisligi**1-bosqich magistranti***Kirish**

Turkiy xalqlarning og'zaki ijodida qahramonlik eposlari alohida o'rin tutadi. Xalq baxshichilik san'ati – o'zida butun bir xalq tarixining sir-sinoatlarini mujassam etgan betakror meros bo'lib, baxshichilikdagi so'z va musiqa orqali tarix so'zlanadi. Baxshilar odatda dostonchi va qo'shiqchi sifatida e'zozlangan; ular xalq qahramonlik dostonlarini yod olib, maxsus ohanglarda kuylab beradigan san'atkorlardir. Qahramonlik dostonlari asrlar davomida turli turkiy elatlar orasida og'zaki an'ana sifatida sayqal topib, xalq tarixi, madaniyati va qadriyatlarini aks ettirib kelgan.

Turkiy xalqlar folklorida “*Alpomish*”, “*Go'ro'g'li*”, “*Manas*” kabi buyuk dostonlar mavjud bo'lib, ularning hajmi va ko'lami jahondagi eng yirik epik asarlardan hisoblanadi. Masalan, qirg'iz xalqining “*Manas*” dostoni dunyodagi eng katta eposlardan biri bo'lib, u UNESCO insoniyat nomoddiy madaniy merosi durdonalari ro'yxatiga kiritilgan hamda hajmi jihatidan Ginnes rekordlar kitobiga eng ulkan doston sifatida kiritilgan. “*Manas*” dostoni uch qismdan iborat bo'lib, to'liq matni qariyb bir million misrani tashkil etadi. Bu kabi epik asarlar turkiy xalqlar tarixi va ma'naviyatining uzviy qismi sifatida ulkan ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya: Mazkur tadqiqotda turkiy xalqlar qahramonlik dostonlari va baxshichilik an'alarining tarixiy ildizlari hamda musiqiy merosi tahlil qilindi. Metod sifatida qiyosiy tarixiy tahlil va folklorshunoslik yondashuvi qo'llanilib, turli manbalardagi ilmiy ma'lumotlar, jumladan, nashr etilgan ilmiy maqolalar hamda ensiklopedik manbalar asosida tahlillar o'tkazildi. Dostonlar matnlarini qiyoslash,



ularning turli xalqlardagi versiyalarini solishtirish hamda baxshilar ijrochilik maktablari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganish orqali umumiy xulosalar chiqarildi. Shuningdek, UNESCO hujjatlari va etnografik manbalar yordamida baxshichilik san'atining bugungi kunda ham davomiyligi va ahamiyati yoritib berildi. Tadqiqot davomida xarakterli misollar sifatida *“Alpomish”*, *“Go'ro'g'li (Ko'ro'g'li)”*, *“Manas”*, *“Ergenekon”* kabi dostonlar hamda xalq baxshilarining o'zni ko'rib chiqildi. Barcha ma'lumotlar tegishli manbalardan olingan iqtiboslar bilan tasdiqlanib borildi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turkiy qahramonlik dostonlari keng geografik hududlarda tarqalgan va har bir xalq o'z talqiniga ega bo'lgan. Masalan, *“Alpomish”* dostoni o'zbek, qozoq, qoraqalpoq singari turkiy xalqlar og'zaki ijodida mavjud bo'lib, hatto boshqird, tatar, oltoy, tojik va arab xalq og'zaki merosida ham uning izlari uchraydi. Xuddi shuningdek, *“Go'ro'g'li”* (*“Ko'ro'g'li”*) dostoni XVII asrga kelib shakllangan bo'lib, Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo mamlakatlariga keng tarqalgan. Turli manbalarda Ko'ro'g'li dostoni versiyalari quyidagicha guruhlariga bo'linishi qayd etiladi:

- **G'arbiy guruh:** arman, gruzin, kurd, ozarbayjon va turk variantlari (asos sifatida ozarbayjoncha *“Ko'ro'g'li”* dostoni olinar edi).
- **Sharqiy guruh:** turkmanlarning *“Go'ro'g'li (Gerogly)”* hamda o'zbek va qozoq xalqidagi *“Go'ro'g'li”* talqinlari.
- **Maxsus tojik varianti:** *“Gurug'li”* dostoni ayrim tadqiqotchilar tomonidan Sharqiy guruhga kiritilsada, unda Kavkazda qizilboshlar bilan kurash motivlari mavjudligi bilan farqlanadi.

Ko'ro'g'li (*“Ko'r o'g'li”*) so'zining ma'nosi turkiy til sifatida *“ko'zi ko'rning o'g'li”* deganidir. Doston rivoyatlariga ko'ra, qahramonning otasi ko'r bo'lib qolganidan so'ng unga shu laqab berilgan. Ko'ro'g'li dostoni syujeti qahramonning mazlumlar uchun kurashi va adolat o'rnatish yo'lidagi sarguzashtlarini qamrab oladi. Turli versiyalarda voqealar tafsilotlari farqlansa-da, dostonga xos mardlik, adolatparvarlik va ozodlik g'oyalari barcha talqinlarda markaziy o'rinda turadi.



Baxshi va doston ijrochiligi: Turkiy xalqlarda baxshi deb nom olgan dostonchilar ana shunday qahramonlik eposlarini avloddan-avlodga etkazib kelgan ijrochilardir. Baxshichilik – xalq dostonlarini yoddan bilib, soz va kuy jo‘rligida ijro etish san’ati hisoblanadi. Baxshilar har bir yirik dostonni og‘zaki yodlab, do‘mbira kabi cholg‘u jo‘rligida kuylaganlar. Bu oson kasb emas: birgina dostonni yod bilish baxshi bo‘lish uchun yetarli bo‘lmagan, chin baxshi butun xalq og‘zaki ijodining ko‘p qirrali xazinasini – bir necha doston, termayu qo‘shiqlarni to‘liq yoddan bilgan. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, *“Alpomish”*, *“G‘orug‘li”*, *“Kuntug‘mish”*, *“Ravshan”*, *“Manas”*, *“Ashiq G‘arib”* kabi mashhur dostonlar hajmi va epik ko‘lami jihatidan Gomerning *“Iliada”* va *“Odissiya”* asarlaridan aslo qolishmaydi. Ba’zi hollarda to‘ylarda yoki boshqa marosimlarda baxshilar dostonni yakunlash uchun bir necha kun ketma-ket kuylaganlar.

Dostonlarning ijtimoiy vazifalari: Qadimda baxshilar jamiyatda nafaqat san’atkor, balki ma’rifatparvar sifatida ham hurmat qozongan. Maktab va rasmiy ta’lim muassasalari yo‘q davrlarda aynan baxshilar yosh avlodni tarbiyalovchi ustoz vazifasini o‘tagan, ularning aytgan dostonlari va qo‘shiqlari xalq uchun ma’naviy tarbiya vositasi bo‘lgan. Baxshilar xizmatlari evaziga xalq tomonidan katta e’zozlangan, ularning oziq-joyi ta’minlangan, uylarida uzoq muddat mehmon qilinib, evaziga baxshidan istalgan paytda doston va qo‘shiqlar eshitish imkoniyati yaratilgan. Bu hol baxshilar maqomining yuksak bo‘lganini hamda dostonlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

“Ergenekon” afsonasi misolida: Turkiy xalqlarning qahramonlik epik an’analari faqat konkret tarixiy shaxslar haqida emas, balki mifologik va afsonaviy mavzular haqida ham boy meros qoldirgan. Jumladan, *“Ergenekon”* dostoni turkiy qavmlarning qayta tug‘ilishi haqidagi afsonaviy qissa sifatida mashhur. Manbalarga ko‘ra, qadimda turkiy ajdodlar dushman tomonidan tor-mor etilib, kichik bir tog‘li vodiya – Ergenekonga chekinib qoladilar. U yerda 400 yil mobaynida avlodlar yashab, ko‘paygach, tor vodiya sig‘may qoladilar va oxir-oqibat ulkan olov yoqib, tog‘ jinslarini eritib yo‘l ochadilar hamda Ergenekondan chiqib, keng dunyoga tarqaladilar. Afsonada yo‘l ko‘rsatuvchi maxluq sifatida bo‘ri obrazidan



foydalaniladi – aynan bo‘ri boshchiligida xalq Ergenekondan chiqqani rivoyat qilinadi. “Ergenekon” rivoyati turkiy xalqlarning kelib chiqishini ramziy tarzda ifodalovchi qahramonlik eposi bo‘lib, unda xalqning og‘ir sinovlardan o‘tib, yangidan yashnashi g‘oyasi ifodalangan.

Munozara:

Yuqoridagi natijalar turkiy xalqlarning qahramonlik dostonlari nafaqat badiiy adabiyot balki musiqiy merosning ham muhim qismi ekanini ko‘rsatadi. Dostonlar mazmunan tarixiy voqealar, xalqning orzu-intilishlari va dunyoqarashini aks ettirgan bo‘lsa, ularning baxshilar tomonidan kuy va cholg‘u jo‘rligida ijro etilishi bu epik an’anani musiqiy madaniyat bilan chambarchas bog‘lagan. Masalan, Evliyo Chelebiyning XVII asrdagi ma’lumotlarida Ko‘ro‘g‘li obrazi aynan cholg‘uchi-oqin sifatida tasvirlanadi: Jaloliylar qo‘zg‘oloni boshliqlari qatl etilayotgan mahalda Usmonli sultoni huzuriga bir qo‘shiqchi keltiriladi. Chelebiyning yozishicha, u “*chog‘ur*” cholg‘usida benazir ijro etib, hech kim tenglasha olmas darajada she‘rlar to‘qiy oladigan san’atkor bo‘lgan – bu xususiyatlari bilan u Ko‘ro‘g‘liga o‘xshagan. Ushbu ma’lumot dostonchilik an’anasining tarixiy shaxslarda ham aks etganini va baxshi-qo‘shiqchilar ijtimoiy voqealarda faol rol o‘ynaganini tasdiqlaydi. Shuningdek, arman tarixchisi Arakel Davrizhetsi ham XVII asrda Jaloliy qo‘zg‘olonchilari orasida Ko‘ro‘g‘li nomli shoir haqida yozib, uning yaratgan ko‘plab qo‘shiqlari hanuz oqinlar tomonidan kuylanayotganini qayd etgan. Demak, qahramonlik dostonlari og‘zaki ijodning boshqa shakllari – qo‘shiq, musiqiy drama elementlari bilan uzviy bog‘liq ravishda yashab kelgan.

Turkiy dostonlarning turli xalqlar o‘rtasida keng yoyilgani ularning integrativ xususiyatini ko‘rsatadi. “*Alpomish*” yoki “*Ko‘ro‘g‘li*” kabi eposlarning o‘zbek, qozoq, qoraqalpoq, turkman kabi bir nechta xalq adabiyotidagi mavjudligi, ularning matn va musiqasida ayrim farqlar bo‘lsa-da, umumturkiy qadriyat va ideallarni tarannum etishiga xizmat qiladi. Shu sababli bu dostonlar turli millat vakillarini mushtarak tarixiy xotira va madaniy meros atrofida birlashtirib kelgan.



Baxshilar esa ana shu merosning asosiysi – **soʻz** va **kuyni** birlashtirib, avloddan-avlodga yetkazuvchi maʼnaviy koʻprik vazifasini oʻtagan.

Baxshichilik sanʼati orqali nafaqat oʻtmish qahramonliklari madh etilgan, balki yosh avlodga axloqiy tarbiya berilgan. Dostonlarda ezgulikning yovuzlik ustidan gʻalabasi, vatanparvarlik, mardlik, vafo kabi tushunchalar kuylanib, ular xalq dunyoqarashining ajralmas qismiga aylangan. Baxshi qoʻshiqlaridagi doston qahramonlari obrazlari xalq qahramonlari kultini yaratgan va asrlar davomida turli davr va sharoitlarda xalqni ruhlantirib kelgan. Masalan, *“Manas”* dostoni qirgʻiz xalqining milliy gʻururi timsoli sifatida eʼzozlanadi – uning ulkan hajmi va mazmun boyligi tufayli bugungi kungacha ham turli tadqiqotlarga mavzu boʻlmoqda.

Xulosa

Turkiy xalqlarning qahramonlik dostonlari va baxshichilik anʼanasi – musiqiy va adabiy meros uygʻunlashgan nodir hodisadir. Ushbu maqolada oʻrganilganidek, *“Alpomish”*, *“Manas”*, *“Goʻroʻgʻli”*, *“Ergenekon”* kabi epik asarlar turkiy xalqlarning tarixiy tafakkuri, orzu-umidlari va kurashlarini aks ettirgan boʻlib, ularni asrlar davomida baxshilar kuylab, xalqqa yetkazib kelgan. Baxshilar dostonlarni doʻmbira kabi cholgʻular sadolari ostida ijro etgan holda, nafaqat xalq koʻnglini koʻngilxushlik bilan ovutgan, balki ularni tarbiyalab boruvchi maʼrifatparvarlar vazifasini ham bajargan. Qahramonlik dostonlarining ogʻzaki va musiqiy anʼanalarda yashab kelishi, ularning umumbashariy madaniyatdagi ahamiyatini oshirgan.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, turkiy qahramonlik eposlari va baxshichilik sanʼati bugungi kunda ham yashab kelmoqda va ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur oʻrganilmoqda. Agar baxshichilik sanʼati tarixiy, etimologik va musiqiy jihatdan yanada chuqur tadqiq etilsa, u nafaqat turkiy xalqlar, balki butun mintaqaning tarixi va madaniyati haqida muhim maʼlumotlar berishi shubhasizdir. Bugungi kunda ushbu epik meros UNESCO kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ham eʼtirof etilayotgani, uni asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazish masʼuliyatini yanada oshiradi. Turkiy xalqlarning dostonchilik anʼanasi –



musiqaning soʻz bilan qoʻshilib insoniyat tarixi va maʼnaviyatini tarannum etishdagi noyob hodisa boʻlib, u milliy madaniyatlarning boyligi sifatida doimo qadrlanadi.

ADABIYOTLAR

1. H.B.Paksoy, professor. "Alpamysh. Rossiya hukmronligi ostida Markaziy Osiyo identiteti", Association for the Advancement of Central Asian Research Monografiya seriyasi, Hartford, Konnektikut shtati, AQSH, First AACAR Edition (birinchi AACAR nashri), 1989-yil.
2. "Alpamysh", Buyuk Sovet Ensiklopediyasi (30 jildda), rus tilida, 3-nashr, Moskva, 1970-yil.
3. H.B.Paksoy, professor. (1-banddagi kabi aynan takroriy manba) "Alpamysh. Rossiya hukmronligi ostida Markaziy Osiyo identiteti", Association for the Advancement of Central Asian Research Monografiya seriyasi, Hartford, Konnektikut, AQSH, First AACAR Edition, 1989-yil.
4. E.M.Meletinskiy, "Markaziy Osiyoning Alpamysh epopeya dostoni" // Jahon adabiyoti tarixi: 9 jild / SSSR Fanlar akademiyasi, Jahon adabiyoti instituti (A.M. Gorkiy nomidagi), Moskva: Nauka (Ilm) nashriyoti, 1983-yil va undan keyingi yillar.
5. Rinchindorji, professor. "Moʻgʻul–Turkiy eposlar: tipologik shakllanishi va rivojlanishi" Institute of Ethnic Literature, Chinese Academy of Social Sciences, Tarjimoni: Naran Bilik, jurnal: Oral Tradition, 16(2), 2001-yil, 381-bet. (PDF manbai, 2017-12-02 da arxivlangan, 2007-04-05 da olingan).
6. Raxmatullaev X.Sh. (2022). Another Look at the Turkish Heroic Epic.
7. Raxmatullaev X.Sh. (2022). Blind Son or Infant Son? Heroic Epic of Turkish Peoples through the Eyes of the World.
8. Raxmatullaev X.Sh. (2023). The Epic of Ergenekon or The Return of the Turkic Peoples.
9. Raxmatullaev X.Sh. (2022). The Greatest Epic of the Turkic Peoples is Manas.
10. Raxmatullaev X.Sh. (2022). The Study of the Historical Roots of the Art of Bakhshi by Means of Words and Music.



11. H.B.Paksoy, professor. "Hurriyat (Mustaqil gazeta) tahririyat kengashiga ochiq xat", Toshkent, O'zbekiston Respublikasi, 2000-yil 5-fevral.
12. H.B.Paksoy. "Markaziy Osiyoda doston (epik asar) janri" // Rossiya va Sovet Ittifoqidagi dinlar zamonaviy ensiklopediyasi, Academic International Press, 1995-yil, 5-jild.
13. "Alpamysh" maqolasi, Bol'shaya sovetskaya ensiklopediya (Buyuk Sovet Ensiklopediyasi), 2-nashr (ikkinchi nashr), rus tilida, Moskva.